

Мања Величковска,
Фросина Крушкаровска

НИЖЕВНО-КОМПАРАТИСТИЧКИ АСПЕКТИ

Книжевната претстава на жената во печатот меѓу двете светски војни

Вовед

Спознавањето на претставата на жената во печатот меѓу двете светски војни бара мирно око за доловување на проблесоците на нејзиното присуство низ густите редови. Книжевните текстови во печатот се особен и важен предизвик за ваква анализа, бидејќи според природата и контекстот тие нудат можност за повеќекратна интерпретација и за комплексно исцртување на жената низ различните видни полиња. Женскиот лик е фрагментарен и суптилно пронижен насекаде низ текстовите, поради што предизвикот се состои во опипувањето на еден променлив мозаик од женски мотиви, слики и емоции.

Во фокусот на овој текст се книжевните прикази на жената во три списанија објавувани помеѓу двете светски војни на територијата на Македонија: списанието на македонската емиграција во Бугарија „Илустрација Илинден“ (1927 – 1944), југословенското месечно списание за културни, економски и социјални прашања „Луч“ (1937 – 1938) и гласникот на југословенските студенти „Смена“ (1930 – 1931). Тие се податни резервоари за социолошката и за културната уреденост на животот на луѓето во регионот во периодот

од падот на Османлиското Царство до 1943 година, а секое од нив има различни претензии за приклонување кон одредена идеологија, различни уреднички концепти и општествени контексти.

Целта на овој труд е компаративно да ги разгледа застапените книжевни текстови во овие списанија и да дојде до сознанија за: (не)присутноста на женските гласови и авторство, улогите и перцепциите на жената во општеството и во рамките на фикционалните наративи и за процесот на нејзина еманципација низ годините на циркулирање на списанијата. Во првиот дел ќе се зборува за политиката на списанијата, за застапеноста на книжевните текстови и за родовиот баланс во авторството на книжевните текстови. Ќе се осврнеме и на проблемот со алтерацијата на женскиот глас преку посредувано пренесување на женските приказни и можностите за манипулација со нив. Понатаму, текстот ќе се фокусира врз проучување на книжевните прикази на жената, на женската субверзија за време на војна и во меѓувоените периоди, нејзината позиционираност во домот, во политичките превирања и во креирањето на општествените структури. Во рамките на овие поглавја ќе се разгледаат и фигурата на жената која има трикстерска енергија и приказите на умирањата на женските ликови.

1. Релацијата меѓу уредничките политики и книжевните рубрики

Трите списанија во фокус на овој труд не се примарно книжевни списанија, но поместените книжевни текстови, како составен дел од поширокиите уреднички концепции, содржат важни информации. Содржински и формално, од нив може да се екстрахираат смисли што произлегуваат од, и се однесуваат на, идеолошката определба на списанијата, начините на нив-

ното дејствување и комуникацијата со читателите. Имајќи ја предвид контекстуалноста како клучна одлика на периодиката, книжевните текстови мора да се читаат преку дијалогот што го воспоставуваат со останатите текстови и со времето во кое се објавени, поради што предмет на оваа анализа не беа само чисто книжевните текстови, туку и дел од публицистичките текстови со книжевни обележја. Притоа, во анализата нив не ги вреднуваме од естетски аспект. Книжевните текстови во сите три списанија квалитативно заостануваат зад актуелните уметнички тенденции, а во потенденциозно идеолошки наклонетите списанија (како во „Илустрација Илинден“ и, во поблага мера – во „Луч“), книжевните текстови имаат за цел да ги поддржат пропагираните идеолошки начела, а не да градат уметнички критериуми кај читателската публика. Но, таквата одлика не значи дека тие треба да се занемарат при проучувањето, бидејќи книжевната периодика се занимава и со дела што имаат информативна или документарна функција.

„Илустрација Илинден“ (понатаму во овој текст: „ИИ“) е списание посветено на одржување на споменот и жарта на Илинденското востание како важен наратив за зачувување на идентитетот на македонскиот народ. Книжевните текстови застапени во него се латерални и нередовни, а нивната политичко-пропагандна улога е поистакната од уметничката. Се среќаваат главно раскази, автобиографска проза и поезија, тематски врзани за Илинденското востание. Во „ИИ“ книжевните текстови се тенденциозни, „со задача и теза, коишто не се исцрпуваат во текстуалното, туку се потпираат на она што е вонкнижевно и вонуметничко и кореспондираат со другите текстови во списанието, градејќи единствен тон со којшто списанието ѝ се обраќа на публиката“ (Милинковиќ 2012)[1]. Воспоставувајќи култ кон минатото, „ИИ“ ги прикажува актуелните претензии на нелегалното дејствување на тогашната ВМРО Автономистичка

1 Сите користени цитати се преведени од авторките на текстот. За оригиналните наслови на изворите користени од печатот разгледуван тука, види во делот Библиографија, составен од Мијаковска во оваа книга.

во позитивна светлина (за историскиот контекст види повеќе кај Стојкоски во оваа книга). Во „ИИ“, книжевните наративи што не содржат јасни временско-просторни одредници може да се препуштат на интерпретацијата на читателот, а нивниот емотивен потенцијал може да биде потентен во функција на политичко-пропагандните цели. Како такви, тие често имаат за цел поттикнување носталгија, фингирање морални победници, поттикнување ксенофобија и зајакнување на подготвеноста за војување.

Месечното списание „Луч“ е единственото од трите анализирани списанија кое содржи посебна и редовна рубрика за книжевност. Декларираната цел на уредништвото била здружување на „сите интелектуалци од Југот“ (Boškovska 2017, 88), односно од Вардарска Македонија, поради што и доминира тамошното творештво. „Луч“ се обраќало кон сите југословенски народи и објавувало прилози критички настроени кон политичките случувања, но самото негово членство немало унифицирана идеологија и внатрешна политичка кохезија. Во него главно се застапени книжевни дела на локалните дијалекти и од народното творештво, а во многу мала мера авторски и современи книжевни дела од актуелниот период. Овој ограничен опфат на теми во книжевната рубрика резултирал со помала застапеност на авторки и присуство на еднолични прикази на жените, што спречува да го гледаме списанието како уметнички и родово прогресивно за своето време.

Третото списание, „Смена“, се јавува „за да ја пополни празнината во студентскиот живот“ и за да биде „орган на сите југословенски студенти“ (Тасић 2016, 37). Тоа содржи студентски прилози и пропорционално помал број на книжевни текстови, коишто се со дебитантска природа. Иако во „Смена“ се јавуваат попрогресивни текстови за женските и за студентските права, во поглед на книжевните аспекти треба да се забележи дека додека застапените авторки пишувале пасторална или љубов-

на поезија, женските прикази во текстовите од машки автори биле без исклучок стереотипни .

Проследувањето на книжевните прикази на жената во „ИИ“ открива две симултани, а спротивни улоги: (1) жените како фигури за стабилизација на национализмот и патријархатот и (2) жените како борки за социјална слобода и женска еманципација однатре воспоставените структури. Следејќи ја хронологијата на текстовите, во „ИИ“ може да се забележат промени во сликата на жените во согласност со промените во уредничката редакција, од првиот уредник Петар Мрмев (1928 – 1933), понатаму со Редакцискиот комитет (1934), Христо Шалдев (1935 – 1936) и, последниот уредник, Кирил Х. Совичанов (1936 – 1943). Во првиот издавачки период книжевните текстови се поретки и содржински се строго ограничени во поглед на пропишаните улоги на жените. Пред Совичанов, женското авторство е целосно отсутно во списанието, со евидентна склоност женскиот глас да биде посредуван од страна на автори-приредувачи или собирачи. Жените како авторки на книжевни текстови се јавуваат кратко во 1938 година, а поинтензивно од 1940 година. Сликата за жената е екстремно ограничена во првите години од излегувањето, кога е значително присутна фигурата на мајката. Низ годините книжевните прикази на жената се менуваат и се движат во правец на одредено родово ослободување, кон стремеж кон еманципација преку едукација и зголемување на општествената улога на жената, но останувајќи во рамките на конзервативната идеологија. По 1940 година, во последните години од излегувањето на „ИИ“, текстовите од авторки се со родољубиви и оплакувачки мотиви, коишто во склоп на пошироката историска ориентација на Бугарија се преобразуваат во изразити пунктови со препознатлив националистички дискурс.

Во трите списанија нивото на вклученост на авторки е ниско, поради што страдаат и претставите на жените. Во „ИИ“ првите авторки се појавуваат дури во 1938 година. Од вкупниот

преглед на текстови[2] може да се сумира дека во однос на родовиот баланс на авторството во списанието, 21.5 % од анализираните текстови се од авторки, 59.4 % се напишани од автори, а кај 19 % авторството не може да се одреди поради непознатост на авторите или користење иницијали наместо целосно именување. Авторките во „Луч“ се уште поретки и тоа се должи на изборот да се вклучат голем број текстови со карактер на народно творештво. Затоа, наместо како авторки, жените овде се јавуваат како раскажувачки или пејачки кои го паметат и го пренесуваат народното творештво. Тука има само 9 % авторки, 36 % автори и 56.8 % со неодредено авторство. Во „Смена“ авторките се застапени со 27 %, авторите со 63.6 %, а останатите 9 % не можат да се определат.

1.1. Алтерација на женските гласови

До 1938 година, постои евидентна склоност женскиот глас да биде посредуван од страна на автори и приредувачи. Ова е највидливо кога станува збор за пренесени сведоштва од жени или припомнување на животите на жените. На пример, во текстовите „Прасето нѐ спаси“ (Прасето ни спаси: единъ епизодъ / Никола Кировъ Майски. // Год. 8, кн. 2 (72) (1936), стр. 7-9) и „Мехди Бег и охридската болница“ (Мехди бей и охридската болница / Никола Кировъ Майски. // Год. 8, бр./кн. 3-4 (73-74) (1936), стр. 13-14) од Никола К. Мајски, искуството на учителката Аспасија Мишева Каневчева се пренесува преку навидум директен говор на учителката, но видно врамен во нарацијата на приредувачот. Ваквиот пристап има импакт врз третманот на женскиот глас. Имајќи предвид дека усното творештво било традиционално женско средство за изразување, одлуката за второстепено пренесување на женските приказни го потенцира нивното задржување во тој домен. Со тоа жената е симболично затворена во доменот на приватното. Приредувачите вака добиваат неограничена и ненадгледувана слобода и моќ за интерпретација,

2 79 од „ИИ“, 44 од „Луч“ и 11 од „Смена“.

редакција и дообликување на сведоштвата, како и можност за манипулација со идеите и приказите на ликовите. Во расказот „Пиринската четничка“ од Г. И. Бјалев (Пиринската четничка / Г. Ив. Бјалевъ. // Год. 5, бр./кн. 7-8 (47-48) (1933), стр. 30-31), пак, посветен на комитката Екатерина Арнаудова, ликот на Арнаудова е двојно посредуван: од авторот и наратор Бјалев и од ликот на нејзиниот командир, преку што е зголемена можноста за манипулација со наративот. Преку посредувањето на нејзиниот лик таа е претворена во легенда, оддалечена е и направена недопирлива. Ова оддава впечаток како нејзиниот хероизам да не може да стои сам по себе, туку како да мора да се дообјасува и да биде дозволен и оправдан од мажите и нивната менторска заштита и силна инфантилизација.

Во „Луч“, во однос на прашањето за самостојноста на женските гласови, нема подобар одговор: записничари на народното творештво се мажи, а како усни раскажувачки и пејачки превладуваат жени. Во „Смена“ нема доволно релевантни текстови за да може да се мапира некаква тенденција и тие текстови што беа земени предвид не го делат овој проблем околу авторството.

2. Варијации на женската субверзивност во просторот

Типолошки гледано, во текстовите на „ИИ“ повеќето женски ликови што доаѓаат до израз се хероини, во широка смисла на зборот, кај кои се потенцирани храброста, способноста, благородните квалитети и дела. Тие главно делуваат: (1) теренски, како комитки, атентаторки и курирки; (2) во јавниот простор, како учителки и милосрдни сестри; (3) во рамките на домот, како мајки и (4) за одредена кауза, како мисионерки или филантропки.

Промовираните вредности во текстовите во „ИИ“ се во согласност со величањето на култот кон хероизмот и маченишТвото којшто бил наголемо почитуван во Илинденската организација[3] (и во ВМРО Автономистичка). Во книжевноста во „ИИ“ никогаш не се зборува за обичниот човек, за слабостите, болката, раните (освен ако не се тоа херојски рани) и нема болни, дезертери, ниту сомничави кон каузата.

„Луч“ и „Смена“ имаат сосем поинаков дискурс и тука жената главно е претставена во рамки на секојдневието, во семејните улоги и во релација со машките ликови, најчесто како мајка, сопруга и млада девојка. Само мал дел од нив во рамки на приказните имаат херојски карактеристики и тие главно се поврзуваат со нивната итрина и смелост. Во „Луч“, за разлика од „ИИ“, кога мажот заминува од домот и ја напушта мајка си или љубената, тоа е резултат на заминување на печалба, а не во војна. Тука патриотските песни бележат чисто родољубиви емоции на тага по напуштениот дом и ниту во контекст на списанието, ниту надвор од него, не се мешаат со националистички побуди и дискурси. Слично, во „Смена“ доминираат љубовни песни и приказни за љубомората, смртта и пријателството и воопшто, за секојдневната проблематика на обичниот човек.

2.1. Жената во домот

Во текот, а особено по завршувањето на борбите, се оддавала посебна почит кон мајките на паднатите борци. Мајката постои како култ во сите наративи за нацијата. Жената е мајка *заради* нацијата и во таа смисла, има двојна улога: (1) симболичка, социјализациска и (2) биолошка, репродуктивна, која особено доаѓа до израз во услови на војна (Kolarić 2017). Најидеализирана е релацијата меѓу неа и синот, во која таа на симболичен начин посредува помеѓу борбата за ослободување и синовите борци. Таа ги воспитува во духот на родољубивоста и пожртву-

3 Прочитај повеќе за Илинденската организација во делот Библиографија составен од Мијаковска во оваа студија.

ваноста и несебично ги предава да се борат и да умрат за својот народ. Тоа е типичниот лик на мајката во расказите во „ИИ“: челичната, способна и непоколеблива старица која со години го чека враќањето на синовите. Затоа, фигурата на мајката е неразделно врзана за симболот на куќата[4]. Во текстот „Балканка“, Светлана Слапшак вели дека „просторите на движење и видливост на Балканките се остро определени“ (Слапшак 2015). При излегувањето од домот „му се заканува симболично територијално казнување на женското тело – силување“, додека „куќата и затвореноста може да бидат идеални субверзивни простори“ (Исто). Во куќата жената има поголема контрола која ја користи во полза на трансформирање на просторот во единица на делување. Во расказите таа често се појавува и на праговите, во улога на чуварка и портирка, застаната на симболично „помеѓу“. Жените гледаат како домот се трансформира за време на војна и од заштитна капсула се претвора во транзитен простор низ којшто минуваат револуционерните струења. Во таа транзитност, во распрснатоста на социјалното ткиво, идентитетот на жената се колективизира.

Во текот на објавувањето на „ИИ“, приказот на жените еволуира и постепено тие се јавуваат како посамостојни и јавно активни индивидуи. Сепак, во поглед на фигурата на мајката, таквата позитивна промена е само привидна бидејќи сè уште се одвива во рамките на суштински непроменети структури и релации. Во расказите што ја тематизираат загубата на синот во војната, како „Мајката“ од Аведис Ахаронјан (Майката / Аведисъ Ахаронянъ Харипъ. // Год. 2, бр./кн. 7 (17) (1929), стр. 10-11) и „Бадникова вечер“ од Вестала Тимчева (Бъдни вечеръ / Вестала Тимчева. // Год. 13, кн. 1 (121) (1941), стр. 10-11), се насетува субверзивниот потенцијал на фигурата на мајката како место на отпор против херојскиот наратив: болката која ја чувствува соочена со загубата на синот за читателот може имплицитно да го отвори прашањето за оправданоста на направената жртва.

4 Во овие примери куќата се поистоветува со концептот за домот.

Сепак, мајката е санкционирана штом ќе се осмели да се посомнева и да се побуни, а со помош на механизмот на емоционална манипулација таа е принудена новодојденото момче да го прифати како супститут за изгубениот син и да продолжи да го негува како борец, за на тој начин да се искупи и да биде примена назад во традиционалниот поредок.

2.1.1. Фигурата на таткото

Наспроти силното присуство на мајката, фигурата на таткото е речиси целосно отсутна во трите списанија. Неговото присуство е комплетно маргинално, неговиот лик е молчелив и безличен. Примарниот идентитет на мажот е „комита", па неговото однесување мора да биде во строга функција на тајните организации, како што е илустрирано во повеста за Параскева А. Лозанчева (Лозанчева, Параскева А. // Год. 8, кн. 2 (72) (1936), стр. 14-15). Во песната „Татковиот завет"[5] од А. Кипров, лирскиот субјект е таткото кој упатува поуки за доблестите што треба да го водат синот кон достоинствен и вреден живот: истрајност, цврсто заложување за идеалите и љубов кон татковината. Песната е строго дидактична и неперсонална, а татковиот глас е авторитарен, што е во спротивност со автобиографското, лично и потресно сеќавање во расказот „Мојата мајка" (Моята Майка / Александъръ Кипровъ. // Год. 3, бр.кн. 5 (25) (1930), стр. 4-6) од истиот автор.

2.1.2. Женските ликови носителки на трикстерска енергија

Генерално, жената во текстовите е со флексибилен идентитет наспроти мажот, чиј идентитет е поотсечен, тврд, постабилен. Додека мажот боде со својата очигледност како фактор на закана, жената често го надмудрува непријателот создавајќи илузија околу него. За разлика од машките ликови, чија

5 Илустрација Илинден. Гл. уредник Петар Мрмев. 1930. „Татковиот завет": Александар Кипров. Год. 3, бр. 5 (25). Илинденска организација: „Стопанско развитие", „Пирин". Софија.

мотивација лежи во конфронтирање со заканата на бојното поле, кај женските ликови има поголема варијација во однесувањето и во интеракцијата со околината. Во одредени случаи, жената канализира трикстерска енергија, ги преживува опасностите и предизвиците користејќи ја измамата како одбрана и со тоа стекнува итна предност. Иако во литературата вообичаено женските ликови трикстерки се поретки од машките, во „ИИ“ и во „Луч“ се иницираат преку итрата жена која му се спротивставува на непријателот, често поистоветен со османлискиот окупатор, кој е физички посилен и помоќен од неа. Во дел од примерите (како во „И каурките станале комитки“ (И кауркитѣ станали комити: първитѣ комитки – дветѣ етърви отъ с. Лера, Битолско / Христо Настевъ. // Год. 9, кн. 9 (89), (1937), стр. 12-15) и „Се оженил за гуска“ (Се женал за гуска (причала Василька Тасиќ) / Ѣ. Ј. Киселиновиќ // Год. 1, бр. 5 (1937), стр. 205-206), жените имаат способност да создаваат паралелни реалности и да надитруваат со помош на магија или преку умешно смислување веродостојни приказни. Тие го напаѓаат противникот намамувајќи го на добро позната територија или се појавуваат пред него целосно маскирани. Тоа е нивен начин на бунт против авторитетот и воспоставените норми и преосмислување на формите на отпор во вековно поробената средина, што главно цели да резултира со општо добро за сите.

2.2. Активноста на жената во машкиот воен и политички домен

Ликот на националната хероина е интересен за разгледување, особено во раниот период на излегување на „ИИ“. Жените кои излегуваат од пропишаните норми, со успех еднаков на мажите, поседуваат загадочен и несфатлив идентитет за авторите кои настојуваат да ги гледаат низ традиционалните женски одредници. Така, настрана контроверзноста на ликот на Мара Бунева (види повеќе кај Стојкоски; и кај Коцевска во оваа книга), во пофалната лирска песна (Мара Бунева / Љубо-

миръ Бобевски. // Год. 3, бр./кн. 1 (21) (1929), стр. 6) посветена на неа, авторот Бобевски се обидува да го пронајде мостот помеѓу очекуваната женска приказна и нему новоувидениот „женски“ хероизам во ликот на Бунева. Во текстот се воспоставува графичка јукстапозиција помеѓу двете половини од песната во кои авторот ги претставува перципираните контрадикторни димензии во нејзината личност. Прво тој зборува за општата еднодимензионална фигура на мајката како родилка на „великани“ и „гении“, за во втората половина да продолжи со контрастниот стих: „А Мара Бунева жена ја роди роб“. Нападното родово контекстуализирање пресечено со трагизмот на фаталната отстапка на Мара од пропишаната норма впечатливо му претходи на опевањето на нејзиниот херојски и родољубив акт. Авторот несомнено ја почитува и ја велича хероината, но низ стиховите протекува неговото жалење дека таа е несреќна хероина, и тоа не затоа што го загубила животот поради пожртвуваноста за своите идеали, туку поради скршнувањето од традиционално предвидениот „женски пат“.

2.3. Жената како активна чинителка во јавниот простор

Историски гледано, во јавниот простор жената најчесто се среќава во типично женските професии на просветна работничка, милосрдна сестра, негувателка. Се работи за позиции од големо значење за заедницата, каде што таа се јавува како градителка на општествени структури и покровителка на безбедност. На пример, во сеќавањето на учителката Аспасија Каневчева, текстот со наслов „Прасето нѐ спаси“, неслучајно нејзината куќа се претвора во централно засолниште среде настанатата кризна ситуација. Селаните кај неа ги кријат своите материјални скапоцености (меѓу кои специфично се споменати девојчински мирази како материјален симбол за надеж за подобра иднина) и од сите точки во заедницата потекнуваат линии на доверба упатени кон куќата на учителката.

Жените застануваат на чело на селските заедници како гласноговорнички и заштитнички кои со неуморен труд ја одржуваат кохезијата на заедницата и претставуваат нејзини емотивни столбови. Тие се далекувидни идеалистки, теренски имплементаторки и блиски пријателки, драгоцени за созревањето на народот. Во пофалната песна посветена на Царевна Миладинова од Бобевски, поетот вака ја опишува: „Фрли златно семе в плодна црна земја,/ и крила ни даде за полет взарен! (...) За сиромашни, слаби, ти беше железен штит!“ (Царевна Миладинова Алексиева: (ќерка на Димитар Миладинов) / Љубомиръ Бобевски. // Год. 8, кн. 10 (80) (1936), стр. 1-2). Овие жени активно градат структури – општествени мрежи, болници, училишта и сиропиталишта – ги подигаат темелите на одржливи заедници организирајќи ги напорите на жителите. За нив се пишува и пее со истиот возвишен тон како и за воените хероини кои го дале животот во народноослободителните борби. Во песната „Јубилеен поздрав кон Захарија Шумљанска“, посветена на добротворката која дала огромен дел од својот живот на основање, градење и водење сиропиталиште во Битола, поетесата Добревска вели: „Ти не трепна пред темници,/Не се исплаши од смрт, /Редум со многу мачености/Го помина најстрмниот пат“ (Юбилейно приветствие къмъ г-жа З. Шумлянска / Сийка Добревска. // Год. 10, кн. 3 (1938), стр. 8).

2.4. Грозоморните прикази на умирањата на женските ликови

Во рамките на анализираните списанија се појавуваат и голем број текстови со дистинктивни женски ликови чија развојна приказна завршува со грозоморна смрт. Приказите на умирања на женските ликови се изнасилени со цел да предизвикаат омраза и гадење од непријателот, особено кога читателот го изедначува него со фигурата на Турчинот. Интересно е дека кога жената отворено и јавно го предизвикува непријателот или решава да се соочи со него надвор од домот, таа доживува фатална, хиперболизирана смрт. Во расказот „Мојата мајка“

(Кипровъ // Год. 3, бр.кн. 5 (25) (1930), стр. 4-6), на пример, Турците жената „ја исекле жива на парчиња и ја фрлиле во бунарот пред нивната порта“. Слично, кон крајот на легендата „Вели Беговата пештера“ (Вели беговата пещера : (легенда изъ Бабуба) / Стефанъ Аврамовъ. // Год. 8, кн. 9 (79) (1936), стр. 14-16), Бегот во бес ја врзува Бела Ица „за опашот на коњот, ја влече до пештерата, ѝ ја отсекува главата и ја фрла во вода“.

Во народната лирика во „Луч“, умирањата на женските ликови настапуваат брзо и застрашувачки, при што не им се дава шанса да се спротивстават или да го изберат сопствениот живот пред потребите на другите. Всушност, во голем број примери во „Луч“, смртта на жените е предизвикана од страна на партнерот или од блиските во семејството. Во песните „Во Стара народна песна“ (Народне умотворине. Народна стара песма / Ђорђе Ј. Симоновић. // Год. 2, бр. 3 (1938), стр. 108) и „Синоќа Боја седеше“ (С’нош е Боја седела / Руша Р. Ћузеловић. // Год. 1, бр. 4 (1937), стр. 151-152) машките ликови ги инфантилизираат сопругите задавајќи им баналeн и садистички предизвик којшто овие не го исполнуваат. Тоа е сфатено како кршење на патријархалните правила, безобразност и повредување на машката чест. Конкретно во овие два раскази, убиствата се поттикнати од пакосните свекрви, преку што се продолжува промовирањето на традицијата на негување непријателски и одмазднички односи меѓу жените.

Во некои од песните жените конечно проговоруваат дури кога се јавуваат од задгробниот свет. Тие немаат вистинска можност да бидат лирски субјекти и постојат само како објекти на перцепција. Во песната „Кучишта лаат, лоши луѓе идат“ (Кучишта лајат, лоши људе идат / Руша Р. Ћузеловић. // Год. 1, бр. 4 (1937), стр. 153-154) испеана од Ѓузеловиќ, женското тело на сестрата која го спасува братот е целосно осакатено, а на крајот сепак се расправа за благосостојбата на машкиот субјект. Конечно, екстремен пример за целосно имобилизирање на женското тело среќаваме во песната „Една охридска жална песна

за вѕидувањето“ (Една охридска „жална песма“ о узићивању (певала Анастасија К.) / Људовит М. Бодулић. // Год. 1, бр. 4 (1937), стр. 150-151), која е една од бројните варијации на распространетиот мотив на вѕидување на женскиот лик за обезбедување трајност на градбата.

Заклучок

Компаративното истражување на претставата на жената во книжевните текстови во списанијата „Илустрација Илинден“, „Луч“ и „Смена“ открива неколку од многуте можни скалила на разгледување на жените и женските ликови во печатот во периодот меѓу двете светски војни. Текстов претставува обид за расчленување на напластените патријархални призми што го поматуваат читателското искуство.

Истражуваните списанија се со ограничен број книжевни текстови и опфат на теми, со слаба застапеност на авторки и ограничени и еднолични прикази на женските ликови и искуства, што спречува да ги оцениме како родово прогресивни за своето време. Ова е повлијаено и од уредничките политики и идеолошките насоки на списанијата. Женските ликови се најчесто ограничени на дејствување внатре во домот и во име на националистичката кауза, не добивајќи соодветна заслуга. Од друга страна, тие наоѓаат начини да дејствуваат субверзивно и независно, преку создавање единствени пунктови на солидарност и заземање активни улоги во борбите за народно ослободување и за градење на општеството.

Но, за среќа, шевовите на скроените претстави за жената во дадените дискурси пукаат и ги издаваат манипулативни практики на авторите, преку што се отвара можност за увид во делувањето на жената во дадениот период повеќе од претходно. Препрочитувањето на текстовите носи нови увиди од каде што се развлекуваат поинакви смисли и тоа е еден од начините за враќање на одземената самостојност на женскиот глас.